

Délidő

Év- és napszak Petőfinél és Aranynál

„Azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni...”

Aki ezeket a sorokat leendő barátjának papírra veti, már túl van a megmérettetésen, mely az elsőpró sikert, az országos ismertséget hozza meg számára. A vádként felhozott állítás bumerángxként visszaüt arra, aki írta. Nincs tévedés, a levélrészlet gazdája valóban ilyen. Becsvágyó, önérzetes lélek, aki az első pillanatban tisztában van istenáldotta tehetségével, s ennek hangot is ad, meglehetősen eredeti módon, még mielőtt a világ tudna róla: *Ki vagyok én? / Nem mondom meg; / Ha megmondom: rám ismernek. / Pedig, ha rám ismernének? / Legalább is felkötnének ...*

– Hány éves ez az ember? – kérdezi érdeklődve a kortársak feljegyzése szerint a Toldi írójáról, miután elolvasta a meghirdetett pályadíj duplájával jutalmazott költői beszély tizenkét énekének kéziratát. Megnyugszik, mikor értésére adják, hogy Arany hat évvel idősebb nála. Mi mindent tud ő hat év alatt letenni az irodalom asztalára, ha létezik egyáltalán az irodalomnak az élővilág evolúciójához mérhető fejlődéstörténete.

Talán ekkor, a bírálóbizottság által egyhangúlag első helyre javasolt írásmű kézhezvételének pillanatában kísérti meg Petőfit múltó alkalomra a féltékenység, hogy aztán mindvégig a legendásan meghitt barátság üsse rá pecsétjét kettejük kapcsolatára.

Ám egyetlen, a pusztá feltevésnél talán valóságosabb alapokon álló költői versengés mégis mintha megjelenne köztük, melyet nem várt módon – az egymásról való tudás nyitányában – a „csendesebb” pályatárs, Arany kezdeményez.

Irodalmunkban számtalan példát találunk arra, hogy egy sorkezdet, egy motívummá sűrűsödő szókép inspirálóan hat későbbi műalkotásokra. Ányos Pál pálos rendi szerzetes, költő az Egy boldogtalannak panasza a halovány holdnál című, a magyar irodalmi szentimentalizmus sokáig számon tartott,

mára a köztudatból teljesen kihullott költeményében, így zárja versét: *Talán majd valaki jön sírom széllére, / s akasztván egy darab fátyolt keresztyére, / Reá emlékezik baráttya szívére, / Egy könyvet gördítvén hideg tetemére!*

Petőfi költői világának eredetiségét sem a kortársak, sem az utókor nem kérdőjelezte meg. A formateremtő, újító költők közé tartozott mindenképpen. Hogy találkozott-e Petőfi Ányos költeményeivel, bizonyosan, hiszen a papköltő versei még 1798-ban jelentek Batsányi kiadásában. A fátyolt a temetői keresztre „akasztó” kéz toposza (ugyanezt a képet találjuk Petőfinél), a közköltészet kevésbé számon tartott darabjain keresztül is eljuthatott a költőhöz. Egy biztos: a motívumot az Ányos-vers őrizte meg legteltesebben, s mintha a tőle megörökölt költői kép hatott volna a Szeptember végén mindent feloldó, a szenvedést is elaltató, a teremtés rendjében megnyugvást találó sorára.

Arany Toldijának ősforrása – énekei elején idézi – Ilosvai Selymes Péter 1574-ben írt históriás költeménye Toldi Miklósról. A mű, mint a Toldi-monda verses elbeszélése, születése idején mindössze egy kiadást élt meg, de a 17. századtól egészen a 19. század közepéig egyik legnépszerűbb, legismertebb históriás énekünk a régműltből. Ady szerette a vándorköltőt, külön költeményt szentel Ilosvainak, és az énekszerző sorai tovább élnek a 20. század második felében is. A jó vitéz vesztesége című Nagy László-vers, Nagy László „Balassi-verseinek” sorában lát napvilágot. A toposzok, motívumok, több esetben a Balassi-sorok szövegszerű átvételében megidézett régiség, ezúttal nem a nagy költőelőd előtt való tisztelgés. A hasonlítólanul kisebb tehetségű, de Toldija révén nem lebecsülendő utóéletű Ilosvai Selymes Péter átköltött verssorával él Nagy László e versben, amikor a jobb sorsra érdemes, a hatalom hálójában önértékét vesztő egyénről ír, kinek szolgálataiért „nagy darab máj löketik vala”.

Vörösmarty Mihály 1833-ban írt Az ősz bajnok című költeményének ugyancsak Ilosvai az ihlető forrása. Vörösmarty az öreg Toldit, az elfeledett, valamikori hőst emeli át történetébe, akinek *Lova rossz szeméten / Teng erőtlenül; / Súlyos kardja, vérté / Porban feketül*. Az események menete – az öregség és elhagyatottság látványának vigasztalan ábrázolását követően – mindenben megegyezik az eredeti, Ilosvai által elbeszélte cselekménnyel; a kérkedő olasz bajnokot az öreg Toldi legyőzi, fényes elégtételt vesz rajta. Hogy kimutathatóan hatott Aranyra Vörösmarty költeménye, arra legyen példa a barátcsuhába öltözött, élemedett kora ellenére még mindig rettentő erejű ősz bajnok leírása:

*Szőrscuhával van befedve;
Dombos mellén terjedezve
Ősz szakállá leng.
Lóg nyakában bús csuklyája;
De ijesztő nagy szálfája
Vas kezében reng.
Oldalára félcsatolva
Hosszú kardja lóg ragyogva.*

Dugonics András, a magyar regényírás kezdetének tekintett *Etelka* szerzője *Jeles történetek* című munkájában leírja, hogy ő, mint gyerek, 1756-ban Budán tett látogatása során a Bécsi kapunál a vár falán felfüggesztve még látta Toldi fegyvereit. Az arra járók legalábbis így emlegették azokat a „kő-galacsinokat, melyeket Toldi Miklós, az igen régi hagyományok szerint, a Dunának egyik partjáról a másikra parittyából hagyított”. Megtekintette továbbá Dugonics a bajnok lándzsáját, páncélját, még lovának hatalmas patkóját is. És „Vólt, de már nincs ott, Toldi Miklósnak széles, hosszú tarajos sarkantyúja, melyből csizmájának nagyságát is meg-lehetett ítélni.” (Az 1363-as itáliai hadjáratban részt vett Toldit héttollú buzogányával örökíti meg Lippo Vanni sienai festő a sienai városháza nagytermének falán.) Hogy mennyire adott Arany a Toldi-monda ébresztésében előljáró nagy pályatárs ítéletére, arra bizonyosság, hogy a forradalom lázas napjaiban Petőfit kéri meg, hogy a Toldi estéje kéziratát bírálatra mutassa meg Vörösmartynak.

A fentebb már említett feltételezett versengés Petőfi és Arany között a János vitéz és a Toldi egy konkrét, az események alakulása szempontjából lényeges részletének hasonlóságát érinti. Miről van szó? A János vitéznek és a Toldinak nyitó jelenetéről, a mindkét művet elindító kezdő képsorról, az azonos év- és napszokról, a történeseknek otthont adó nyáridőről.

Erre először Riedl Frigyes, a 19. század egyik legjelentősebb, ma keveset emlegetett irodalomtudósa hívta fel a figyelmet Aranyról és Petőfiről szóló tudományos értekezésében. „Az I. énekben (Miklós találkozása Laczfi seregével) azonos az időjárás képe, mely az eseményt vezeti, a János vitéz bevezető sorraival.” (A János vitéz és a Toldi; *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1912.) Bontsuk szálaira Riedl megfigyelését.

A Toldi első énekének indító sora hasonló rokon metaforával érzékelteti a természeti időt, mint Petőfi. Nem szövegszerű egyezésben, de poétikai megoldásában a Toldi indítása a János vitéz első sorának leképezése. A déli órák rekkenő forróságának azonos stilisztikai eszközzel történő visszaadása állítja párhuzamba Petőfi és Arany sorát. „Tüzesen süt le a nyári nap sugára” – olvasuk Petőfinél. „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja” – így Arany. Az azonos szerepet betöltő igei metafora, „süt”, „ég” vizionálja elénk mindkét esetben az embert és állatot sújtó kibírhatatlan hőséget. Mintha tudatosan törekedne a Toldi szerzője arra, hogy Petőfi verses elbeszélésének nyitó jelenetével – melyben a déli napszak kulcsszerepet játszik – bocsássa útjára költeményét. Valami vetélkedésfélét, tehetségpróbáló igyekezetet érzünk Arany részéről; mit tudok kibontani a pályatárs sorából, hogyan tudom az elhíresült költemény elejének valószínűleg úton-útfélen idézett remeklését egy új történet indító helyzetébe ágyazni?

Az eredmény igen beszédes; rávilágít a két költő habitusára is. Tegyük egymás mellé a János vitéz és a Toldi első énekének négy sorát.

*Tüzesen süt le a nyári nap sugára
Az ég tetejéről a juhászbojtárra.
Fölösleges dolog sütnie oly nagyon,
A juhásznak úgylis nagy melege vagyon.*

„Az ég teteje”: a versszakot felszínesen követő olvasó hajlamos átsiklani a kifejezés napszakra is utaló meghatározása felett. Az égboltozat közepén álló izzó napkorong a délidőt jelzi az ég tetején. (Jankovics Marcell mesterien ábrázolja az ég közepén remegő tüzes napkorongot, a délidőt, animációs játékfilmjének grafikai megoldásában.) A nyári nap sugara, mint egy színpadi fénypászma bevilágítja a teret, ahol már jelen van a költemény főhőse. Az év- és napszak egy ecsetvonás gyorsaságával történő felvillantása magába sűríti a nyári forróságot, a tájban a juhászbojtárt, kinek lángoló szerelméből egy kis kóstolót már előre kap az olvasó. Petőfi 1848. január 2-án keltezett, Aranyhoz írt levelében keresetlen egyszerűséggel szól ars poetikája kapcsán az alkotói folyamat lélektanáról: „Én sohasem mondtam, hogy ez meg ez eddig fut, tehát én egy mérfölddel tovább nyargalok; hanem föltettem, hogy eddig s eddig megyek, ha mehetek, a többivel aztán nem gondolok, nem nézek sem jobbra, sem balra.” Arany más utat választ: elbeszélő költeményében a lendületes, nagy iramú történetmesélés helyett az aprólékos leírást részesíti előnyben. Lényegesen részletesebb képet kapunk az alföldi tájról a Toldi írójától, mint a vibráló színekkel és odavetett kontúrokkal dolgozó Petőfitől.

*Ég a napmelegtől a kopár szík sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérnyi zöld hely nagy határ mezőben.*

Petőfi, a maga gyors, a lényegét azonnal középpontba helyező, láttatni kívánó törekvésével már a második sorban szerepelteti, bemutatja hőstét. Arany kivár. Megjelenik a tájban ugyan az ember, de Toldi még rejtve marad.

*Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej, pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénásszekerek álldogálnak ottan.*

A nagy erejű fiú színre lépését még megelőzi a pusztasíkságát szürreális módon megtörő, ahhoz elengedhetetlenül hozzátartozó „legnemzetibb kútalkotmány” (Herman Ottó kifejezése), a gémeskútnak vérszívó szúnyog képzetét keltő megörökítése. A mindennapi élet e nélkülözhetetlen tartozéka, a bőlintó eperfa mellett ott magasodott a szalontai portán is, a kis Arany naponta találkozott igéző látványával, nem csoda, ha más verseiben is felbukkan ösztövére

teste. *(Egy sovár kút... hosszú nyakát szomjan emelte égnek / Fállábon álló, ostoratlan géme – olvassuk a Bolond Istókban. De idézhetnénk Az elhagyott lak sorát: Nyösörög a kútgém betegen... Vagy, a Toldi X. énekében: Egy szomjú kútágas ácsorgott előtte...)*

A gém ostorához – maradva az első éneknél – a rekkenő forróságban nem nyúl senki, az ökrök szomjan delelnek (déli pihenőt tartanak) a vályúnál, a béresek árnyékban hűsölnek, nincs közöttük egy sem, aki vizet öntene az állatok elé. A leírásba egy néprajzi vonatkozású mondat, „felült Lackó a béresek nyakára” is belefér, melyet maga a szerző lát el értelmezéssel a lap alján. Ez a mozdulatlanságra kárhóztatott pusztai világ, szinte az egész univerzumot előtűntető sivárság a milió, melyben Toldi, mint egy gongütesre, belép a színpadi térbe.

*Egy, csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát pusztá földön égen;
Szörnyű vendégoldal reng araszos vállán,
Pedig még legénytoll sem pehelyzik állán.*

Akárcsak a János vitéz nyitó jelenetében, Arany is beavat Miklós érzésvilágába, mely esetében nem a szerelem, hanem a vitézi élet, számára még elérhetetlen álmának megvalósulása. Egy többre, nagyobb feladatokra hivatott lélek áll előttünk, mint amire környezete predesztinálja. A vállán pehelysúlyként cipelt vendégoldal a majdani híres bajnok megelőlegezett attribútuma. A rúd, mellyel az utat mutatja a levették csodálatára, öldöklő kopjává változik kezében a király környezetében, a harcokban és a lovagi csatákon. A cselekmény, a tulajdonképeni történet, annak rendje szerint, az év- és napszak, s a tájban megjelenő ember (főhős) bemutatása után veszi kezdetét mindkét költeményben. Csak ezek után indulhat el Toldi, hogy faluja határából kilépve, sok nehézségen, kalandon át eljusson a királyi udvarig.

*Nagy erőt érzek mind a két karomban,
Nem vesztegetem azt szerűn és malomban;
Édes apámnak is hallám vitézségét:
Hát csak én gyaláznám meg a nemzetségét?
Felmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak...*

Fürgébb, szaladós lábakkal előtte jár János vitéz. Időben, térben neki kell messzebbre eljutnia, mint nagy erejű, súlyos léptű társának. Őt Iluska várja, az Óriások földje, Tündérország. Toldit Lajos király udvara, Rozgonyi Piroška, a cseh és itáliai hadjárat, a bajnoki csaták. De indulásuk pillanatában, a történetek kezdetén, az akkor még be nem látható út elején, ugyanaz a nyári nap ontja melegét – nyáridőben – mindkettejükre.